

A.Gergely András
Nemzeti vagy etnikulturális kisebbség?
Megfontolások a kisebbségek kezelés- és megértésmódjához

Kevés időm van, ezért – szokásomtól eltérően – rövid leszek és világosan fogok beszélni. Talán kissé túlegyszerűsítetten, tézisszerűen is. Annál is inkább, mert Salat Levente, Niedermüller Péter, Kovács András, Szarka László vagy Bárdi Nándor után szólni nemcsak fecsegés-érzetet sugall, de építeni is lehet arra, amit elmondtak, üzentek...

A továbbiakban *nemzeti kisebbséget* említve részint egy *valóságos* társadalmi csoportozatról fogok beszélni, melyet másrésről egy *virtuális* egység-képzet, közösségi univerzum atmoszférája határol körül. Nem vitatom, ki tartozik a nemzettel vagy anyaországgal rendelkező kisebbséghez (az-e, akit oda sorolnak, oda löknek, vagy az-e, aki oda vágyik), ugyanakkor nem kívánom konszenzusos elven és kiegyező magatartások révén, látszólag egyeztetett normák alapján egzisztáló vagy önmagát reprezentáló közösségek egyikét sem nemzetinek nevezni, amely más (például vallási vagy kulturális, esetleg szubkulturális kisebbségi) besorolást igényel önmaga számára.

Etnokulturális kisebbségnek következőleg azt a társadalmi összefüggésrendszerbe és történeti kontextusba ágyazott, egzisztáló társadalmi egységet nevezem, amely érzelmi és tradicionális kötődésekkel ellátva (Clifford Geertz megközelítését idézve: primordiális kötelékekbe illeszkedő, vérségi leszármazásban, vallásban, nyelvhasználatban és konvenciókövetésben egységesnek tekintett összefüggésrendszerben) olyan kollektívnek látszó elvet követ, amelyet természeti, szellemi-kulturális és élethelyzeti rokonság-élmény köt össze.

Felfogásmódomban azonban nemcsak a geertz-i etnikai összetartozástudatokra építünk, hanem olyan interpretációkra is, amelyek e kollektívák önmegjelenítését, veszélyérzetét, térkeresését ugyancsak meghatározzák, határokat építenek és lépnek át (a Fredrik Barth-i értelemben), kulturális énképeket forgalmaznak, szereptudatokat termelnek és örökítenek tovább. E tekintetben Kovács Éva szociológiaiainak nevezett, de antropológiaiainak is beillő okfejtéseit helyeslem, aki az etnikai közösség koncepciójának felülvizsgálatát szorgalmazva nemcsak arra készlet: válasszuk külön az etnicitást és a közösségiséget (s ugyanezt teszi Niedermüller Péter is egy már jónéhány évvel ezelőtti koncepciójában), hogy ezzel a diaszpórák, kettős kötődések, multikulturális identitások konstrukciójához közelebb kerülhessünk.

A fősorolt szerzők korántsem kizárólagos, mégcsak nem is közös, de jellegadó értelmezése alapján kívánok válaszolni egy interjúm közben nekem fölített kérdésre és nekünk (!) küldött üzenetre, melyet egy kolozsvári magyar hozott tudomásomra: „Mit tettetek velünk!? Hogyan vagytok képesek tovább élni, létezni a decemberi szégyenletes népszavazás után? Hát magyarok vagytok ti?! Vagy hát talán az a baj, hogy igen...! Magyarok vagytok, de olyanok, hogy hat éve élek köztetek, mindmáig azért küzdöttem, hogy befogadjatok, ezt nem kaptam meg hivatalosan, de most már nem kívánok közétek tartozni, elhúzóok innen a nyübe, nem vagytok ránk kíváncsiak, ezért már mi sem vagyunk rátok kíváncsiak...!”

Az indulatos okfejtés során elsősorban annyi lett világos, hogy az ekként megszólaló számára „az” a helyzet elfogadhatatlan immár, „ez” a helyzet nem vágyott immár, holott mindkettő korosztályokat és korszakokat meghatározóan fontosnak bizonyult korábban. Most azonban a határok fölött, alatt és között, kettős identitással, anyaországi kapcsolatokkal és reményekkel, de felsült identitás-választási törekvésekkel együtt inkább a sehollét, a messzelét, a kontinuuossá vált átmenetiség vagy diaszpórába menekülés válik követhetővé, semmint a nemzeti kisebbségként befogadtatás, a hovátartozás legitim megvallása, a személyiség és a csoportidentitás egyszerre vállalhatósága.

Többpólusú, polifonikus lett tehát ez a menekülő identitás, a benne rejlő etnikai azonosságtudattal együtt, vagy annak ellenére is. Egy etnikai határkijelölés, miként ezt Bodó Julianna, Biró A. Zoltán, Gagyai József, vagy más kontextusban Fosztó László, Salat Levente, Bodó Barna, Bakk Miklós, Bárdi Nándor, Mirnics Károly, Hódi Sándor, Papp Richárd és Hajnal Virág munkáiban is láthatjuk, éppen nem a konfliktus-narratívák kimondását igényli, hanem ellenkezőleg legalább annyira: az etnikai identitások olyasfajta felmutatását, amelynek fő karakterjegyét nem a konfrontációk kialakítása, párt-beszédek követése, etnopolitikai hangosanbeszélés adja, hanem a közösségek közötti átjárások és kölcsönhatások, relációk és diverziók természete. (Barth a földrajzi és társadalmi izoláció fenntartásában lát kiemelkedő kulturális különbség-fennmaradást, Salat Levente konfliktus- és méltányosság-elméleti okfejtése ebben Will Kymlickára támaszkodó lehetőségként a kulturális beágyazottság mellett a személyi autonómia jegyeit látta meghatározónak; Kovács Éva pedig kifejezetten szorgalmazza az identitás újraértelmezésének, partikuláris megjelenésmódjainak magatartás-konstruáló értelmezését is).

Nemzeti kisebbségek eseteiben sokkal több eligazodási képletünk, kusza paradigmánk, sanyarú korszakunk és elkeseredett kibontakozáskeresésünk van már, semhogy megelégedhetnénk az eddig összeállított „kataszterrel”, a normatív jegyek listázásával, az intézményesített vagy jogiasított folyamatok sűrű leírásával. Nem próbálnék itt most elkalandozni a népszavazásos kisebbségkezelés csalóka megoldásai felé, sem a határon túli nemzeti identitások eróziója irányában, így az ebben a kérdéskörben fölmerülő vitaszempontok ismertetését meghagyom azoknak, akik ehhez értenek, s akiknek tipológiái immár ismereteseek. Lakonikus rövidséggel inkább annyit sugallnék: félrevezetjük magunkat, s mellesleg Őket is, akik a kisebbségiség lehetetlenségének megértését várják vagy követelik tőlünk. Ugyanis akik elsősorban annyit forgalmaznak a maguk csoportidentitásából, hogy *közösségként tételezik és etnikumként reprezentálják* mindazt, ami létfelfogásukat jellemzi, eközben feledni látszanak azt az élmény-univerzumot és egzisztenciális normarendet, amely adott esetben nem etnikai csoportlázadással fenyeget, hanem migrációs mozgással, amely már nem támaszt, „testvériséget”, befogadó közeget, nem keres támogatást, hanem távolságot, idegenséget, kizártságot konstruál azért, hogy ne kelljen méltatlan bezártsággal megelégednie.

Külsőek, etnikaiak, vagy belsőek, kulturálisak-e ezek az elkülönítésmódok? Nézzük közelebbről! Magát az „etnikait” vagy két évtizede (s korábban már vagy fél évszázada is) úgy építették meg, hogy annak elemi tartozéka, szinte örökölt készlete volt az identitások mássága, e másság újrajelentkezése és érvényesítési jogának követelése. Az etnikai vagy etnopolitikai másság-forgalmazás azonban (vélem én) egy jellegzetesen tizenkilencedik századi virtuális közösséget tételez, amely ama bizonyos primordialitás alapján átadott és átvett kötöttség- és szerep-együtteshez ragaszkodásból származik, melyet az a korszak nem volt hajlamos sem territoriális önállóság, sem kulturális autonómia, sem szomszédsági partnerség alapján kezelni, hanem egységesíteni-egyneműsíteni akarta azt. Az etnikai narratíva, amely erre a nemzeti és/vagy kisebbségi létfeltételre hivatkozik, s követeli önállóságát, jogi és intézményes szerveztségének lehetőségét, nem másra, mint a konszenzusos és kollektív szereptudatra játszik, melyet a generációk egymásnak adnak át elsődleges kulturális örökség címén. Az etnikai csoportok politikai és gazdasági függetlenségére építő hagyomány egyfajta régi lojalitásra, csoportminőségű és családi-rokonsági kiterjedésű networkre támaszkodik, úgymond a „hagyományos” vagy hagyománytartó társadalmak szintjére gondol, s bennerejlő feltételként kezeli a változásokkal szembeni védekezést, a modernizálódás elleni szerepviselkedést, a térben elkülönülten létező kultúrák túlélési esélyeit.

Itt pedig egy alapvető késetttségben érjük tetten ezt a felfogásmódot. A primordialista interpretációk nemcsak egységesként tételezik (részben talán *konstruálják*) az etnikumot, de erre a feltételre építik egész jogosultsági, önérvényesítési igényüket is, ezzel állítják szembe a

változást, ezt vetik ellene mindazon befolyásoknak, amelyek akár a másféle identitások létét, vagy az etnicitás sebezhetőségét eredményezik. Az egység-tételezés odáig is eljut, hogy aki kilép belőle, azt kitagadja, aki vegyesházasságra „vetemedik”, azt elveszett báránynak bélyegzi, aki nyelvváltozási kihívásokra új nyelv tanulásával és kettős vagy többes kultúra építésével válaszol, azt szinte morális hullának nyilvánítja. E felfogásmódokban és értelmezési felületeken könnyen észrevehető annak jele, hogy tételeződik egy *közösség*, amely nem szükségképpen émikus kategóriák szerint definiálja önmagát, hanem definiálja a külső, az idegen, a másik ellenében, s ezáltal maga is megerősíti a konfliktus helyett a konszenzus keresését, az önkifejezés helyett a kapott meghatározás tudomásulvételét. A modernizációs, városfejlesztési, térségfejlődési, munkamigrációs és egyéb gyors, a társadalmi tagozódás átrendeződését szorgalmazó hatalmi törekvések azonban korántsem maradtak hatástalanok, így a területileg behatárolható, lokálisan intaktnak tetsző szubkultúrák nagyon is erőteljesen szakadtak rá a modernizációt elkerülő kollektívák egyes szigeteire, s tették a korábbi harmóniát (vagy annak látszatát) konfliktusossá, veszélyessé és durvaságában eredményessé. Szertefoszlan a látszanak azok a szép és nosztalgikus közösségek, amelyekről még a vágyképek szólnak, versengővé váltak azok a lokális identitások, amelyek kisebbségi indíttatásban gyökereztek, sőt maguk az öndefiníciók váltak etnikai vagy kulturális diskurzussá, politikai piaci „termékké”. S ebben a tranzícióban a közös lét, a közösségi kötelékek, az etnikum zárt és moccanatlan természetének nem kedveztek a versengő identitások, az ellentétes etnopolitikák vagy nemzetkonstruáló törekvések sem. Az etnikai vagy etnopolitikai szerepjátékok hiába is jelenítenek meg etnikumközi kulturális különbségeket, amelyek helykereső identitások, kibillent biztonságok formájában kerülnek a kisebbségi közérzetbe. E szerepjátékok rejtik azt is, hogy az etnikai csoportkommunikációk nem foghatók föl tisztán mint entitások, mert hiszen köztük interaktív viszony is van. Vagyis a kulturális tartalmak és különbségek elkülönülnek abból a szempontból, hogy amennyiben holisztikusan fogják fel őket, akkor éppen az etnikus sajátosságok átélésében nem kínálják az egyén számára a saját kultúra kinyilvánítását. Az etnikai csoportfüggések és hatások tehát jobban járnak, ha nem teljességgel a nemzeti kisebbségként kezelés esélyeire számítanak, hanem egyén és egyén, egyén és csoport, csoport és csoport egyedi körülmények között, egyedi formában mutatkozik. Merthát az *egymással mint közösséggel* kialakított kapcsolatok manapság már talán korántsem a zárt és moccanatlan, intakt közösségek között formálódnak, hanem versengő helyzetű, egymásra „licitáló” diskurzus-csoportokat jelenítenek meg; például az etnikai csoportok között már nincs egyenrangú kapcsolat, s az autonómiák épp ezt a töredékességet kívánják kihasználni, amikor az identitást nem felkínálják vagy felfedezik, mint korábbi időszakokban, hanem megformálják, konstruálják inkább.

Erről a megfontolnivaló helyzetről éppen Kovács Éva írja le, miképpen kezdik és miért kell újragondolni (a demokratikus politikai rendszerben is) közösség és identitás kapcsolatát, s miképpen szorul ki ebből a kölcsönviszonyból a konstruált közösségiség, az összetettség helyetti széttöredezethezesség, vagy a *szomszédság* és lokalitás viszonyrendszere (Kovács 2004; Appadurai 2001). A *lokalitás*, mely a bomlott tradicionális közösség helyébe lép, egyben valamely etnikai táj konstruálója is, szimbolikus vagy jelentéses mivoltában ugyancsak formálója annak a másik alakzatnak, amely immár nem térileg elkülönült és történetileg szavatolt, hanem állandóan termelődő, állhatatosan újrakonstruálható forma, és etnikailag sem homogén immár (ha egyáltalán az volt valaha is). A helyi kulturális különbségek ugyan valószínűleg megfogalmazhatók, de mind a városi miliőben, mind pedig az etnikában hozzátartozik ehhez az is, hogy számos migrációs csoport települ be oda, ahol ez megbontja a csoportkohéziót, relativizálja a nemzeti kisebbségek és a többi (nem államalkotó) kisebbség viszonyát a szélesebb horizontú etnikai tájhoz (a hazához, országhoz, térbeli otthonhoz) viszonyítva.

A megbomlott és immár inhomogén etnikai csoportozat ezzel elveszíti nemzeti státuszát, a lokális közösség (akár Budapesten, Kolozsvárott vagy Kistarcsán) egyedei a fizikai közösség dacára távolságot is tartanak egymáshoz képest, ezt áthidalva pedig nem csupán „lokális etnosz” formálódik, de a kisebbség megértésébe is bekerül az etnokulturális jelleg melletti változásosság, dinamikus átalakulás, határfeloldás és a társadalmi környezetbe való látszólagos „csoportfelszívódás” is. A kulturális antropológiai és etnicitáskutatási témakörök pedig kibővülnek a folyamatok, kölcsönhatások dinamikáinak elemzésével, a csoportközi és csoportok fölötti kapcsolatháló leírásával, a szociokulturális és etnokulturális integrációk átértékelésével, az identitásdiskurzusok rajzával.

Ezeket a törekeny, változékony, illékony rajzolatokat nem is oly könnyű elkészíteni. Mint etnokulturális csoport, minden kisebbségi közösség nem csupán egyenlőtlen helyzetet kihívó, politikai és gazdasági, nyelvi és szocializációs szabadságjogokat kihívóan érvényesíteni próbáló. Hanem reflektív, válaszadó, kölcsönkapcsolatokba lépő, dominanciáért küzdő is, ugyanúgy, ahogyan a más kultúrában, más etnicitásban, más etnokultúrában formálódó csoportok bárhol a világon...

Hivatkozások

Appadurai, Arjun 2001 A lokalitás termelése. *Regio*, 3:9.

Kovács Éva 2003 Etnicitás vagy etnopolitika? Bizonytalanságok az etnikai identitás értelmezései körül. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla szerk. *Etnopolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 43-56.

Kovács Éva 2004 Előszó. In ugyanő szerk. *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. PTE-BTK Kommunikációs Tanszék – Regio Könyvek, Teleki László Alapítvány, Budapest, 7-17.

Salat Levente 2001 *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 200-219.